

SHAHNOZA NAZAROVA¹

*O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi ilmiy xodimi,
filologiya fanlari doktori*

ABDURAHMON SA'DIYNING JADID SHE'RIYATIGA DOIR ADABIY QARASHLARI

Annotatsiya: Turkistonda vujudga kelgan jadid adabiyoti 1905-1917 yillarda avval taraqqiyparvarlik g'oyalari bilan to'yingan hoida eski va yangi adabiyot o'rtasida turib o'zini namoyon etgan bo'lsa, 1917-1929 yillarda to'la yangilangan bir adabiyot va milliy g'oya bo'lib o'rta chiqdi. Taraqqiyparvarlik she'riyati va yangi o'zbek she'riyati Milliy Vatan uchun milliy she'rlar yaratgan ekan, uni anchayin farqli talqin qiladi. Shakllanayotgan adabiy tanqid bu she'rlarni tushuntirish, sharhlash uchun tirishdi. Bu murakkab jarayonni Abdurahmon Sa'diy (1889-1956) tadqiqot maqolalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Ushbu maqolada olimning 1922-1924 yillarda "Turkiston", "Qizil bayroq", "Inqilob" kabi gazeta-jurnallarda bosilgan jadid she'riyati, adabiyot nazariyasi, adabiy avlodlar zanjiriga doir tadqiqotlarini tahlil etamiz.

Kalit so'zlar: Turkiston jadidchiligi, jadid adabiyoti, jadid matbuoti, milliy she'r, adabiy tanqid.

Resume: The modern literature that emerged in Turkestan in 1905-1917, saturated with progressive ideas, stood between old and new literature, and in 1917-1929, it emerged as a completely renewed literature and national idea. The poetry of progress and the new Uzbek poetry, while creating milliy she'r (national poems) for the National Homeland, interpret it quite differently. The emerging literary criticism tried to explain and interpret these poems. This complex process cannot be imagined without the research articles of Abdurhaman Sa'di (1889-1956). In this article, we will analyze the scientist's research on modern poetry, literary theory, and the chain of literary generations published in 1922-1924 in newspapers and magazines such as "Turkistan", "Qizil Bayraq", "Inqilob".

Key words: jadidism of Turkestan, jadid (modern) literature, jadid (modern) press, milliy she'r (national poetry), literary criticism.

Kirish

“**A**dabiyoti jadida”ning bir tarmog'i – milliy she'r qanoti, avvalo, g'oya, til jihatidan isloh qilina boshlandi. Turkiston uchun manfaatli, nasihatimiz she'rlar – da'vatlar, chaqiriqlarga to'lib bordi. Ammo qaramlik, qullik uyqusiga botgan millat tafakkurini endi pand-nasihat bilan uyg'otib bo'lmasdi. Avloniy, So'fizoda, Tavallo kabi shoirlar jo'rovoz bo'lib kuylay boshladilar. Ammo keng ommaga yo'naltirilgan kuchli da'vat ruhi ularni yana bir o'zanga solib qo'ydi, she'riyat deysinib turib qoldi, na chaqiriq, na achchiq kinoya uni yurgiza oldi. An'anaviy adabiyot qonuniyatlarini yangilash yo'liga chiqqan she'riyatga yana bir xillik soya sola boshladi. Va shu vaziyatda Fitrat, Cho'lpon yulduzi qutulish, yuksalish yo'lini ko'rsatdi. Ular ijod etgan chinakam poetik go'zallik endi tilda original, vaznda yangi edi, bu avlod mutlaqo o'zgacha poetik timsollar tizimini yaratdi. Bu she'riyat quruq nasihat, millatga ayblov

¹ ORCID: 0000-0003-3730-1264, nazarxonova@mail.ru

va arazlardan yuksak edi. Avloniy, Tavallo, So‘fizoda avlodi ularni yelkasida ko‘tarib turdi va ular yangi o‘zbek she‘riyatining yo‘llarini ochdi. Davr adabiyoti o‘z oldiga qo‘ygan vazifalari va estetik ideali bilan o‘zidan oldingi adabiyotdan keskin farq qilardi. Ammo hali “milliy she‘r” turlicha talqin qilinardi, turlicha sharhlanardi. Fitrat dastlab “Sayha” – “She‘rhoi milliy” orqali ilk namunalarni yaratgan bo‘lsa, keyinroq uning milliy modelini yaratish uchun nazariy asoslariga e‘tibor qaratdi. Cho‘lpon esa milliy she‘rning bemsiz namunalari qog‘ozga tushirdi. Adabiy jarayon tobora murakkablashib borardi, yaratilayotgan asarlar professional tahlilga, nazariy asosga ega bo‘lishi zarur edi.

Milliy she‘rning nazariy asosi va adabiy jarayon

Bu katta milliy harakatning boshida, shubhasiz, Fitrat turadi. “Hurriyat” gazetasining 1917-yil 3-oktabr 43-sonida bosilgan “Qora xabar” sarlavhali maqolasida Fitrat davr adabiy manzarasini aniq chizib bergan. Maqola Tavfiq Fikrat vafoti munosabati bilan yozilgan bo‘lib, unda muallif o‘sha davr usmonli adabiyotida teng kechayotgan ikki oqim faoliyatini sharhlaydi:

turkchilar: usmonli tilidan arab, fors so‘zlarini chiqarmoq va usmonli she‘rlarini arab vazni-dan qutqarmoq istaganlar;

usmonlichilar: arabiy, forsiy so‘zlarni ham arab vaznini saqlamoqchi bo‘lganlar. Fitrat T.Fikratni garchi usmonlichilar yo‘lida bo‘lsa-da, har ikki yo‘ldagilar ichida tengsiz edi, deydi. Xulosa chiqarish mumkinki, o‘zbek adabiyotida jadid va qadim ziddiyati kuchayib borayotgan bir vaqtda Fitrat qadim an‘analarni mukammal o‘zlashtirgan va shu asosda yangilik yaratadigan bir avlod yetishib chiqishini istaydi. Shu jihatdan ham davr she‘riyatiga oid ilk asosli, nazariy tadqiqotlar Fitratga tegishli bo‘lib, 1919-yilda yozilgan “She‘r va shoirlik” maqolasida fikrlarini yanada ochiqroq ifoda etadi. Keyinroq, 20-yillarning boshlarida Cho‘lpon “Sho‘rolar hukumati va sanoyi’ nafisa”, A.Sa‘diyning “Go‘zal san‘at dunyosida” maqolalari, V.Mahmudning “Bugungi she‘rlarimiz va san‘atkorlarimiz” turkum maqolalari chop etildi [8; 16; 9; 3:27-35]. Shu bilan birga adabiyotshunoslikning yangilanishida g‘arb adabiyoti va publitsistikaning ta‘siri ham katta bo‘ldi. Bu o‘rinda ham an‘anaviy she‘riyat o‘z ta‘sirini ko‘rsatdi. Sharq mumtoz adabiyotiga xos bo‘lgan tanqidni she‘riy yo‘lda ifodalash an‘anasi 1910-yillarda ham faol edi [6:19]. Cho‘lpon, Qodiriy, Oybek, H.Olimjon kabi adiblarning faol ishtiroki ham o‘zbek adabiy tanqidi shakllanishida muhim rol o‘ynadi.

Adabiyotshunoslar “O‘zbek adabiy tanqidi tarixi” kitobida XX asr avvalida adabiy tanqid vujudga kelishi va shakllanishi jarayonida bir-biridan tubdan farq qiluvchi ikki yo‘lni ko‘rsatib o‘tadi:

1. Badiiy adabiyot mohiyatini to‘g‘ri anglash yo‘lidagi izlanishlar. Fitrat, Cho‘lpon, Ayniy, V.Mahmud, L.Olimiy, Olim Sharafiddinov, O.Hoshim, Oybek, H.Yoqubov, Sh.Sulaymon kuza-tishlari shular jumlasidandir.

2. Hukmron mafkuraga tayanib, sinfiylik va dunyoqarash masalasini badiiy ijodning bosh me-zoni sifatida qarovchilar. Bunday yondashuv S.Husayn, M.Solihov, Z.Said, U.Ismoilov, Y.Latif, J.Boybo‘latov kabi tanqidchilar ijodida ko‘zga tashlandi” [7:47-48]. Muhim jihat shundaki, shakl-lanayotgan yangi she‘riyatga doir bahslarda ikki yo‘nalish aniq ko‘rinadi:

- shakllanayotgan yangi she‘riyatning umumiy estetik prinsiplarini yaratish;
- shakllanayotgan she‘riyatning nazariy asoslarini ishlab chiqish va o‘rganish.

Birinchi yo‘nalishda noprofessional yondashuv etakchilik qiladi, 1925-1926 yildan bo‘lsa bu holat tobora kuchayib borgani va davr siyosati bilan bog‘liq tarzda ko‘plab adashishlarga yo‘l qo‘yilganligiga guvoh bo‘lamiz. Siyosiy bosim ostida bora-bora “milliy she‘r” degan tushuncha falaj holatga keltirildi. Fitratning “...siz adabiyot tarixining odami emassiz, maqolangiz esa taso-

difiy bir hodisadir”, deya yozg’irishlari, aslida, faqat J.Boybo’latovga emas, adabiyot bahslariga suqilayotgan juda ko’p davr kishilariga qaratilgan edi. Tanqidda xolis turish, ilmga tayanish, shaxsiyatga daxl qilmaslik, asarga qarab baho berish Elbek tomonidan ham uqtiriladi [17]. Cho’lpon 20-yillarda ham adabiyotni san’atga yaqinlashtirishga intildi, adabiyotning ijtimoiy vazifasini unutish yoki uni siyosiy qurolga aylantirish yo’lini tutmaydi. “Sho’rolar hukumati va sanoye nafisa” maqolasida “Qisqasi, sanoye nafisa eski dunyoda bir qism xalqning zavqi, aysh va ishrafti uchun ishlayturg’on bir narsa edi”, deya yangi adabiyotning ijtimoiy vazifasini qalamga olsa, “Tarixning zararlik takarruri” maqolasida “Orag’a “Chig’atoy gurungi” degan bir jamiyat chiqib qoldi. U jamiyatga mansub kishilar tilni soddalashtirmak maqsadini asos qilib ushlaganlari holda, o’zbek adabiyotining tugallanishiga ham katta ahamiyat berdilar. Tugallanadurg’on adabiyot chin adabiyot bo’lmog’i kerak”, deya yozadi. Ammo bu vaqtda adabiy tanqid boshqa masala bilan shug’ullanayotgan, adabiyotdagi badiiy butunlik, nazariy asoslanganlik, milliy manfaatdorlik “unutilayotgan edi”. Matbuot sahifalaridagi adabiy materiallar sarlavhalariga milliy she’r tushunchasi olib chiqilmas, to’g’ridan-to’g’ri tahlil obyektiga aylantirilmas, bu hodisa Fitrat, Cho’lpon nomi ostida tekshiriladi, talqin etilardi.

“Turkiston” gazetasining 1922-yil 7-noyabr 23-sonida Abdurahmon Sa’diyning “Oktabr o’zgarishi va o’zbek adabiyoti” maqolasi bosilgan. Olim Behbudiyning yozganlari bilan uyg’onish alomatlari zohir bo’ldi, deya e’tirof etar ekan, yozadi: “Bu davrda o’zbek adabiyotining tug’ish alomatlari ham sezila boshladi. Faqat bu adabiy alomatlar hali burung’i chig’atoy ko’lankasi edi. Shu qalbda, shu ruhda, shu g’oya vaziyatida bo’lg’an bir alomat edi. Uning hamma mundariyasi, yana tarixi juda uzung’a cho’zilib ketgan achchig’ bir milliy ma’yusiyat va mahkumiyat xususiyatini ifodalashdan iborat edi. Avloniy kabilar shu ma’yus adabiy alomatlarining namunalari edi”. Muallif bu adabiyotning toza o’zanlari va ildizlarini to’g’ri baholaydi, ammo Oktabr o’zgarishi bilan chin uyg’onish bo’ldi, deya xulosa beradi. U yosh o’zbek adabiyoti shoirlari – Fitrat, Botu, Sh.Sulaymonni sustkashlikda ayblasa, Cho’lpon, Elbek, G’.Zafariylarni faol ijodkorlar safida sanaydi. A.Sa’diy “Adabiyot to’g’risida o’qulaturg’on doqladning asoslari”da ham mafkuraviy yondashuv yo’lidan boradi. Ali Ismoilzoda A.Sa’diyga raddiya bilan chiqar ekan, Botu, Sh.Sulaymon hech qayerga yo’qolmagani, Maskovda o’qiyotgani, yosh o’zbek adabiyoti vakillari faol ijod qilayotganini yozadi va ular qatoriga M.Shermuhamedov, N.To’raqulov, Hamza, Xurshid, Mirmulla, Ramz, H.Mu’in, Zehniy, S.Ayniy, V.Mahmud, Zohiriy, Rafiqiy, L.Olimiy nomlarini ham qo’shadi. A.Sa’diy A.Ismoilzodaga qarshi “Chegaradan chiqish foydali emas” maqolasi bilan chiqqan, o’zini qator (maqola bayram munosabati bilan yozilgani, ijodkorlar inqilobiy ruh nuqtayi nazaridan tekshirilgani, qisqalikka intilgani kabi) sabablar bilan oqlagan bo’lsa-da, u haq edi [11; 10; 2; 12]. Bu vaqtda Fitrat yanada ta’sirchanroq shaklga – dramaturgiyaga kuch sarflay boshlagandi. “Gurung” faoliyati rasman cheklangach, bosim kuchaya borgan sari Cho’lpon va ko’plab shoirlar taraddudga tushib qolgan edilar.

A.Sa’diy “Turkiston”ning 1923-yil 7-noyabr 194-sonida bosilgan “O’zgarish davri o’zbek adabiyoti” maqolasida burungi chig’atoy adabiyotiga inqilobiy adabiyotni qarshi qo’yadi va uni *yosh o’zbek adabiyoti* deb ataydi. Uning “O’zbek yosh shoirlari: Behbudiy va uning tegrasiga yig’ilgan yozguvchilar” sarlavhali juda katta maqolasi mazkur gazetasining 1923-yil 10-dekabr 207, 12-dekabr 208-sonlarida “Adabiy tanqid” ruknida e’lon qilingan. Unda Fitrat haqida so’z boradi: “Fitrat o’zbeklarda yuqoridag’i shoirlarning eshigini yopib, yangi bir eshik ochdi, bu ham sentimentalistik romantiklik eshigidir... Yangi usmonli va eron adabiyotining oshig’i ruhi bilan sug’orilg’an bu ishqiy shoir oshiq she’rlarig’a yo’l ochdi. Navoiy va Boburlarda tasavvuf pardasi ostig’a yoshiring’on ishq bo’lsa, Fitrat sharqning, dunyoviy ishqning eshigini ochib, xotin-qizlarg’a muhabbat she’rlarini kuyladi”. A.Sa’diy fikricha, Fitrat ijodidagi eng e’tiborli jihat – uning

tili va uslubidir. Shuningdek, muallif Fitrat qo'llagan vazn borasida quyidagicha xulosa beradi: "Vazn masalasida chig'atoy adabiyotida amalga qo'yilg'on, ham o'zbeklarning uyg'onish davrlarida Avloniy kabi "navoiychi" va "fuzuliychi"lar tomonidan hamon saqlanib kelgan eron vaznini butkul yemirib, to'zdirib tashladi. Hatto yosh usmonli shoirlarining ta'siri bilan bu yo'lda tamom so'llanib ketib, butkul vaznsizlanish va qofiyasizlanish yo'lini oldi. Yoki sochmaliq tizma tug'dirish yo'lig'a kirdi". Fitratning adabiy ta'siri masalasini quyidagicha bayon etadi: "Fitrat til va uslubda avval yosh o'zbek shoirlarining ko'pini o'ziga qarata oldi, ularning ko'blarini o'z tegrasiga to'plab, shularga yo'l boshchilik sifatini ko'rsatdi (jumladan, Elbek bilan Botuning ko'b she'rlarida Fitratning ta'siri ochiq seziladi). Fitrat esa tizmada yangi yo'l olg'ondek, nasrda ham Behbudiy va X.Muinlarnikiga usmonli ohangi ostida falsafiy yangi bir ton berdi". A.Sa'diyning ushbu maqolasini *to'liqroq keltirdik*. Sababi, muallif birinchi bo'lib Fitrat ijodiga til, uslub, vazn jihatidan ilmiy yondashadi va birinchilardan bo'lib Fitratni yangi adabiyot me'mori sifatida tan oladi, adabiyotni Fitratgacha va Fitratdan keyingi davrga bo'lib o'rganadi. Yana bir jihati, maqolaning joriy yozuvda o'qigan o'quvchilarning o'zi ham muayyan xulosalarga kelishi mumkin. Endi olimning kuzatishlarini tizimga solaylik:

- sentimental va romantik kayfiyat yetakchi mavqega chiqdi;
- sharq she'riyatiga xos ishq haqiqiy o'rnini ma'joriy ishq mavzusi egalladi;
- til va uslubda chig'atoy adabiyoti ta'siridan xalos bo'lindi, arabiy hamda forsiy so'zlardan voz kechildi yoki istifodasi toraytirildi; tizmada o'zbekcha yozishga o'tildi;
- chig'atoy va ilk uyg'onish davri adabiyotiga xos eron vaznidan voz kechildi; usmonli shoirlar ta'sirida vaznsiz, qofiyasiz sochmaliq tizma yaratila boshlandi;
- Fitrat davr adabiyotiga usmonli ohangi va o'zigagina xos bo'lgan falsafiy mazmunni singirdirdi.

A.Sa'diyning bu nazariy xulosalari deyarli o'zini oqlaydi. Olim, bizningcha, maqolada garchi chig'atoy adabiyoti (mumtoz adabiyot), o'zbeklarning uyg'onish davri adabiyoti va yosh o'zbek adabiyoti o'rtasiga chegaralar qo'yayotgan, ular o'rtasidagi vazn, uslub, til, mavzu, obraz poetikasiga doir adabiy an'analar, adabiy ta'sir va rivojlanish yo'lini qat'iy uzib qo'yayotgan bo'lsa-da, tagmatnda bularning barchasini hisobga olgan. Chunki u Fitrat boshlab bergan yangi adabiyotning eng muhim alomatlarini juda to'g'ri ko'rsatib beradi. Bu Fitratning adabiy faoliyatiga doir kuzatishlar qismi. Maqolaning ikkinchi qismi "Fitratning shoirligi" haqida bo'lib, muallif Fitratni tugal lavha, ochiq ruhiy ohang, ruhiy bir vazn bera olmaydi, san'atkorona ishlanmagan va tasavvur sayozligiga ega, deya tanqid qiladi. Ammo bu haqda Fitrat she'rlari tahlilga tortilgan keyingi fasllarda batafsil to'xtalamiz. Hozir bu maqolaga qarshi yozilgan "Adabiy tanqidga bir nazar" maqolasiga e'tibor qarataylik [4:57-62]. Vadud Mahmud mazkur maqolasida Fitratning shoirlilik shuhrati fevral inqilobi bilangina bog'liq emasligi, balki 1910-yillardayoq she'rlari qo'lma-qo'l o'qilgani, Adarna munosabati bilan yozilgan marsiyasi nainki Turkiston, boshqa tillarga tarjima bo'lib Eron, Afg'oniston, Hindistonga qadar tarqalganini yozadi va yangi o'zbek she'riyatining shakllanish nuqtasini juda to'g'ri ko'rsatib beradi. Shuningdek, jadid adabiyoti "Tarjumon", "Vaqt", "Sho'ro" ta'siridagina emas, Turkistonning o'zida yuzaga kelgan zarurat bilan paydo bo'lganini uqtiradi. Vadud Mahmud A.Sa'diyning Fitrat forsiy merosini "Eron adabiy tanqidchilari tekshirsinlar", degan qarashiga ham keskin e'tiroz bildiradi: "...adabiyot tildangina iborat emas, unda ruh va fikrning muhim o'rne bordin. Fitratning forsha asarlari esa Eron ruh va fikri bilan emas, shu Turkistondagi ikki til bilan so'ylashaturg'on va bu kungi istiloh bilan biri o'zbek deb atalgan "millat"ning ruh va fikr tarjimonidir". Jadid she'riyati dastlabki bosqichda har ikki tilda yaratilgani, ammo ruh va fikr umumiy bo'lgani haqiqat; til, ya'ni shakl jihatidan to'la o'zgarish yangilanishning keyingi bosqichida kuzatilgan jarayon. Bu fikrni M.Buzruk Solihov ham tasdiqlaydi: "...bu zamonning

go'zal adabiyoti qismanforschada va qisman o'zbekchada bo'lib... xalqning saviyasiga ko'ra ma'lum bir fikrni vaqtli bir taktika qilib har ikki tilda olib borur edilar" [15:13]. Shu jihatdan ilk davrlarda til ayirmasi bo'lmagan, hurriyat haqidagi ilk she'rlar Turkiston va boshqa hududlarga Fitratning "Sayha" forsiy she'rlar to'plami orqali tarqalgan.

A.Sa'diyga mansub yuqoridagi turkum maqolaning ikkinchisi "Zarafshon" gazetasining 1924-yilgi 120-122 sonlarida bosilgan bo'lib, Cho'lpon she'riyati tahlilga tortilgan. A.Sa'diy Cho'lponni "yonartog'", "yong'in" deya alqaydi, shoir yuragi muhit yemishi bo'lganligini aytib yozg'iradi va undagi poetik yuksaklikning uzvlarini sanab ko'rsatadi:

– Cho'lpon chin ma'nosi bilan ro'mantik bir yurak shoiri (lirik)dir, lekin uning yuragi shaxsiy hissiyot bilan emas, ijtimoiy hissiyot bilan to'lg'on va qaynag'on;

– o'zbeklarda ramzchilik (simvolizm) asoschisidir;

– ruh va ohangda usmonli she'riyat ta'sirida bo'lsa-da, o'z tili-uslubiga ega;

– uslubi iqtisodlik bir uslubdir;

– fikr, uslub, ohangda yosh o'zbek shoirlari ichida eng ustki o'rinda turadi;

– fikrlari quyuq, tig'iz; o'xshatish, istioralari samimiy, ingichka, chuqur; kinoyalari achchig' va keskin; so'roq va xitoblari keskir. A.Sa'diy maqola davomida shoir oqsagan nuqtalarni ham sanaydi:

– olovlik so'rog'larni berib kelgan chog'ida yo'lidan ozib, birdan so'nib, sovuqlanib ketadi; qaynoq xitoblardan so'ng birdan va'z-o'git berishga kirishadi;

– epitetlar, ergashuvchi jumalarni tegishidan ortiq ko'b keltiradi;

– ba'zi kinoyalari – ramzlari ortiq tumanlikdir;

– ba'zi misralarda iqtisodsizlik bor;

– misralarni -ki (-kim) vositasida bog'laganda she'r kuchini yo'qotadi;

– zaif xitobalar bilan cheklanadi, o'rinsiz takrorlarga yo'l qo'yadi. Sanalgan dastlabki nuqsonlar, aslida, Cho'lpon ruhiyati va uslubini aks ettiruvchi belgilardir, qolganlari haddan tashqari mayda, atay izlab topilgan elementlar sanaladi. A.Sa'diy Cho'lponni uning yuksakligida turib tahlil qila boshlaydi-yu, ammo davr oqimiga tushib qoladi. Keyin yana Cho'lponni oqlovchi, uning ijodiy olamini ochuvchi, o'sha davr tanqidchilarining birortasi diqqat qaratmagan, yuragi dov bermagan jihatlar haqida yoza boshlaydi. A.Sa'diy Cho'lponning xalq shoiri, millat shoiri ekanligini jasorat bilan uqtiradi:

– Cho'lpon omma-xalq shoiri emas, ziyolilar shoiri, uni omma – yalpi xalq tez anglamaydi; lekin shuning barobarida xalq qayg'usi bilan (faqat hech bir sinfga ayirmasdan) yonguchi "xalqchi" (narodnik) bir shoirdir;

– chin sinfiy inqilob shoiri emas, balki milliy inqilob shoiridir;

– uning umidsizligiga "sovuq ellardan muz kiyib kelganlar", "bog'idan mevasini terganlar" sabab bo'lgandir;

– u o'z shoirligidan shubhalanishga haqsizdir; jahonning katta shoirlari ham shundog' shikoyat qilgan, qiladi, til hamda tildagi so'zlar ularning istaklari, butun ruhiy to'lqinlarini tugal anglatishga ojiz qoladi yoki shoirda shunday his uyg'onadi va bu tabiiydir;

– shoirlarning ilhomlanishida omil – muhitdir; omildan totlilik kelmagandan keyin chashma totlik bo'lmasligi yana ma'lumdur; shuning uchun shoirni bu haqda ayblab bo'lmaydir;

– Cho'lpon zaif tizmachilarning yo'ldan chiqarilishining birinchi odimidir.

Olim shoirning omma darajasidan baland turishi, xalqni sinflarga ayirmasdan qayg'usiga she'rik bo'lishi va uning har qachon millat shoiri bo'lib qolishi, umidsizlikka haqsizlik, muhit aybdorligi, ba'zan o'zidan qoniqmaslik shoirda umidsizlik ohanglarini tug'dirishi va bu tabiiy jarayon ekanligini tushuntiradi. Zaif tizmachilarga Cho'lpon mezonini qo'yib baho beradi.

A.Sa'diy "Yuzim ochiq, "niqob"lantirmangiz!", "Olti yil ichida o'zbek she'riy adabiyoti" maqolalarida ham yangi o'zbek she'riyatiga doir muhim kuzatishlarini bayon etadi, ammo endi olim to'lig'icha muhitga moslashib borayotganini kuzatamiz [13; 14]. Olim she'riy adabiyotni ikki katta davrga bo'ladi:

1. Turkistondagi burung'i she'riy ijodlar: islom mafkurasida bo'lib, burung'i sharq ruhi, mundarijasi, tili, usulubi eron yo'sinida; bu saroy, oqsuyaklar she'riyatidir.

2. O'zgarishdan keyingi ijodlar: ham g'arbcha, ham milliy; ijtimoiy-inqilobiy ruhda; bu umumxalqniki.

Muallif bu maqolalarida ham birinchilardan bo'lib muhim nazariy masalalarni o'rta tashlaydi, u birinchilardan bo'lib Cho'lponni dunyo she'riyati kontekstida tekshiradi, shoirni o'zbeklarda romantizmning va qisman futurizm hamda simvolizmning bosh vakili, deya baholaydi. Biroq shuning bilan birga Fitrat, Cho'lponni qoralash orqali o'zgarishdan keyingi avlodlarni maqtash, ularni bir-biriga qarshi qo'yishdek halokatli yo'lni boshlab beradi. Botu haqida "...bu yosh shoir qizil she'riy adabiyotda... o'ziga ko'b umid bog'lotqon kuchlik talantdir. Bu shoir boshida Fitrat ta'siri ostida bo'lsa-da, keyingi she'rlari uning u ta'sirdan qutul'g'onlig'i ham shuning bilan birga unda inqilobiy va sinfiy ruh hamon kuchaya borg'onlig'ini ko'rsatib turadi", desa, Bois Botir haqida: "...o'zbeklarda umidsizlik va badbinlikda Cho'lpondan keyin tug'ib kelgan umidlik Cho'lpon bo'la olishga iste'dod ko'rsatadi. Til va uslubda u mashhur Cho'lponning shogirdi bo'lg'on bu yosh kuch har holda ruhan shunga tamoman qorshidir", deya yozadi.

Adabiyotshunos U.Jo'raqulov davr tanqidchiligini o'rganar ekan, quyidagicha xulosa beradi: "Sof san'at" tushunchasi ularning birortasida ham "sof" holatda emas, Fitratda adabiyotni so'z san'ati deb tushunish bilan birga jadidchilik, turkchilik g'oyalari bilan sintez holda aks etishi, V.Mahmud millatni g'aflatdan uyg'otuvchi vosita sifatida talqin etilishi, A.Sa'diyda aniq bir to'xtamning yo'qligi, O.Hoshimda adabiyotni san'at sifatida his etish, qadrlash barobarida sinfiylik prinsiplaridan holi tushuna olmaslik hollari fikrimizni isbotlaydi" [1:47]. Chunki sof san'at va sof adabiyotshunoslik masalalari bilan shug'ullanishga imkon yo'q edi. "Milliy she'r" masalasi adabiy bahslardan siqib chiqarildi, uning Fitrat, Cho'lpon kabi me'morlari rad etildi. Shu tariqa 1910-yillarda boshlangan davr she'riyati estetik prinsiplarini ishlab chiqish jarayoni 1934-1935 yillarga kelib noestetik sathga o'tdi...

Xulosa

Bunday murakkab, ziddiyatli, nosog'lom muhitda yangi she'riyatning nazariy asoslarini ko'rsatish zarurati bor edi. Adabiy bahslar bu masalani chetlab o'tar, ular g'oyaviy intilishlarga kuch berardi. Bu qorishqlik ichida yangi o'zbek she'riyatining asl qiyofasi, ilmiy asoslanganlik jihati, eng muhimi, jadid she'riyatining g'oyaviy butunligi, vazn va ritm muammolari qay tarzda hal etilgani juda tumanli tarzda namoyon bo'lardi. "Milliy she'r" qanday bo'lishi kerak, u she'riyatdagi alohida turmi yoki jadid adabiyoti ichidagi alohida adabiy harakatmi, degan savollarga Fitrat to'laqonli javob berdi va o'z risolalarida uning modelini yaratdi. Milliy Vatanning milliy modeli – Turkiston Muxtoriyati bo'lsa, she'riyatning modeli – milliy she'r edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Жўрақулов У. Фитратнинг тадқиқотчилик маҳорати. Филол.фан.номз...дисс. – Тошкент, 1998. – Б.47.
2. Ismoilzoda Ali. Adabiyot g'avg'osi // Turkiston. 1922-yil 23-dekabr.
3. Mahmud Vadud. Bugungi she'rlarimiz va san'atkorlarimiz // Maorif va o'qitg'uvchi. 1925. №4. – B.27-35.

-
4. Маҳмуд Вадуд. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 2007. – Б.57-62.
 5. Назарова Ш. XX аср бошлари ўзбек шеърятининг янгилашии тамойиллари. – Тошкент: Akadempnashr, 2022. – 256 б.
 6. Назаров Б. Ўзбек адабий танқидчилиги. – Тошкент: Фан, 1979. – Б.19.
 7. Назаров Б. ва б. Ўзбек адабий танқиди тарихи. – Тошкент: Tafakkur qanoti, 2012. – Б.47-48.
 8. Fitrat. She'r va shoirliq // Ishtirokiyun. 1919-yil 24-iyul, 29-30 avgust.
 9. Sa'diy Abdurahmon. Go'zal san'at dunyosi // Inqilob. 1922. №2.
 10. Sa'diy Abdurahmon. Adabiyot to'g'risida o'qulaturg'on doqladning asoslari // Qizil bayroq. 1922-yil 16-mart.
 11. Sa'diy Abdurahmon. Oktabr o'zgarishi va o'zbek adabiyoti // Turkiston. 1922-yil 7-noyabr.
 12. Sa'diy Abdurahmon. Chegaradan chiqish foydali emas // Turkiston. 1923-yil 5-yanvar.
 13. Sa'diy Abdurahmon. Yuzim ochiq, "niqob"lantirmangiz! // Turkiston. 1924-yil 9-yanvar.
 14. Sa'diy Abdurahmon. Olti yil ichida o'zbek she'riy adabiyoti // Turkiston. 1924-yil 21-iyun.
 15. Solihov M. O'zbek adabiyotida millatchilik ko'rinishlari. – Toshkent: O'zdavnashr, 1933. – B.13.
 16. Cho'lpon. Sho'rolar hukumati va sanoyi' nafisa // Ishtirokiyun. 1920-yil 7-noyabr.
 17. Elbek. Bizda tanqidchilik // Ishtirokiyun. 1920-yil 2-may.

